

УДК 161.225.23
364.27
342.72/.73

ІРИНА ПРИБИТКОВА,

доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України

Якість життя як оцінна категорія

Анотація

Якість життя розглядається як категорія, зорієнтована на оцінювання рівня задоволення потреб людини, що не піддаються прямому кількісному вимірюванню. Уявлення про якість життя формується на підставі оцінок сукупності умов фізичного, розумового та соціального благополуччя згідно з розумінням окремих індивідів, соціальних груп або населення в цілому. Автор дотримується думки, що концепції якості життя і рівня життя не тотожні, хоча явно пов'язані й не є взаємовиключними. Рівню життя надається роль інструменту, який може і має бути використаний для досягнення вищої якості життя для кожного індивіда і кожної соціальної групи. Наголошується важлива функція концепції рівня життя, що її автор визначає як службову, оскільки вона спрямовує і вводить у певні рамки інформацію про сферу, де політичний механізм так чи інакше впливає на умови життя різних груп населення через конкретну соціальну політику. Гуманітарна безпека і права людини розглядаються в контексті концепції якості життя. Автор доходить висновку про існування дуже високого рівня загроз гуманітарній безпеці громадян України, першою чергою збереженню їхнього життя. Аналіз впливу реформ на оцінки якості життя населенням країни вказує на їхню неефективність і дуже низький рівень довіри на роду до реформаторів.

Ключові слова: *якість та рівень життя, гуманітарна безпека, права людини*

Невимірне може бути важливішим за вимірне і суб'єктивне так само важливе, як і об'єктивне.

Е.Джонс про ціннісні судження, 1978

Запрошення до дискурсу

Якість життя — це соціологічна категорія, зорієнтована на оцінювання міри задоволеності потреб людини, що не піддаються прямому кількісному вимірюванню. Під якістю життя мають на увазі оцінку сукупності умов фізичного, розумового і соціального добробуту, як їх розуміють (і сприймають) окремі індивіди, соціальні групи або населення загалом. Головним для якості життя індивіда є відповідність ситуаційних характеристик (потреб і можливостей) його очікуванням, здібностям і потребам, *як їх розуміє сам індивід*, включно із розумінням таких станів, як щастя, задоволення і втіха (Campbell, Connorse, 1970). Абрагам Маслоу, один із лідерів гуманістичної психології та творець ієрархічної теорії потреб, класифікує їх як *базисні* (потребу в їжі, воді, повітрі, безпеці, позитивній самооцінці) і *похідні*, або *мета-потреби* (у справедливості, благополуччі, порядку та єдності соціального життя).

За Маслоу, базисні потреби людини є постійними, а похідні змінюються. Метапотреби ціннісно рівнозначні й тому не регулюються ієрархічним порядком. Натомість базисні потреби підпорядковуються принципу ієрархії й вишиковуються у висхідному порядку від нижчих, матеріальних, до вищих — духовних. Серед них: (1) *фізіологічні та сексуальні потреби* — у відтворенні людей, їжі, диханні, фізичному русі, одязі, житлі, відпочинку — та (2) *екзистенційні потреби* — в безпеці існування й упевненості в завтрашньому дні, у стабільності умов життєдіяльності та сталості соціуму, членом якого є людина. А у сфері праці людина потребує гарантованої зайнятості та страхування від нещасних випадків. Далі індивіди розраховують на задоволення (3) *соціальних потреб* — у прихильності, належності до колективу, спілкуванні, турботі про інших й увазі до себе, участі у спільній трудовій діяльності. Наступний щабель в ієрархії потреб становлять (4) *престижні потреби* — в повазі з боку “*значимих інших*”, службовому зростанні, статусі, престижі, визнанні й високій оцінці. І нарешті, завершують цей перелік (5) *духовні потреби* — наприклад, у самовираженні через творчість.

Базисні потреби являють собою мотиваційні змінні, які в перебігу дорослішання людини, а також мірою їх реалізації ідуть одна за одною. Перші два типи потреб А.Маслоу називає первинними (вродженими), решту три — вторинними (набутими). При цьому в процесі піднесення потреб первинні (нижчі), будучи задоволеними, поступаються місцем вторинним (вищим). Згідно із принципом ієрархії потреби кожного нового рівня стають для індивіда актуальними (нагальними, такими, що потребують задоволення) лише після того, як задоволено його попередні запити. Тому принцип ієрархії називають також принципом *домінанти*, тобто панівної у даний момент потреби. Абрагам Маслоу вважав, що сила впливу потреби (її потенціал) є функція від ступеня її задоволення. Крім того, Маслоу був певен, що інтенсивність потреби визначається її місцем у загальній ієрархії [Maslow, 1934].

Якість і рівень життя

Концепції *якості життя і рівня життя* не тотожні, хоча явно пов'язані й не є взаємовиключними. Дослідники відводять *рівню життя* роль інструменту, що може і має бути використаний для досягнення якомога вищої якості життя для кожного індивіда і кожної соціальної групи. На думку шведських дослідників, відмітною рисою концепції рівня життя є те, що вона спрямовує і вводить у певні рамки інформацію про сферу, де *політичний механізм* так чи інакше впливає на умови життя різних груп населення через конкретну соціальну політику (Югансон, 1973).

У запропонованій Югансоном концепції рівня життя було прийнято як засадові такі принципи. Шведська версія включає шість із передбачених у документах ООН (1961) дев'яти компонентів; решту три запропоновано автором концепції. Новий перелік їх, сформульований Югансоном у 1973 році, включав такі компоненти:

- праця й умови праці;
- економічні можливості;
- політичні можливості;
- шкільне навчання;
- здоров'я і доступність медичної допомоги;
- створення сім'ї і сімейні стосунки як соціальні можливості;
- житло і його доступність;
- харчування;
- вільний час і його організація.

Югансон вважав, що окремим показникам кожного із компонентів слід надати певної ваги (допускалася і нульова вага) в системі політичних преференцій. При цьому, на думку Югансона, треба відмовитися від тотального вимірника добробуту на підставі конструювання деякого узагальненого показника, наприклад деякої "загальної маси добробуту". Крім того, автор концепції вважав, що вона має бути зорієнтована радше на аналіз того, яким чином індивід розпоряджається наявними можливостями, ніж на те, як задовольняються його потреби. Далі Югансон робив наголос на необхідності враховувати *політичні можливості* з метою забезпечення збалансованості основних і суттєвих цілей в його концепції рівня життя. Конче важливим моментом, що відрізняє її від так званого утопічного або уніфікованого підходу, було розрізнення належних до неї компонентів і розгляд їх у строгій послідовності (Югансон, 1973).

Рівень життя — не єдиний інструмент для досягнення високої якості життя людей. Особливу увагу соціальна політика має приділяти психосоціетальним аспектам життєдіяльності людей, а також своєчасній зміні формулювання соціальних цілей.

Хоча деякі показники рівня життя індивідів і соціальних груп і узгоджуються з їхніми *оцінками свого становища*, більшість показників на це не розраховані. Сам перелік їх передбачає, що основну частину оцінювань мають здійснити експерти й інші авторитетні особи, і лише незначна частка їх зорієнтована на думку населення. Хоча кожна людина сама може краще су-

дити про своє становище і стан, ніж це зробить “великий брат”, котрий формулює експертні висновки. Якщо ми пов’язуємо свої основні наукові інтереси із вивченням суспільної людини, нам доведеться зважати на суб’єктивні точки зору людей. Результати можуть пролити світло на процеси, в основі яких лежать індивідуальні рішення, і процеси, що є результатами цих рішень [Джонс, 1980]. Оцінки та дії окремих осіб або невеликих груп є реакцією на низку стимулів, а якщо до того ж і навколишнє середовище постає у суб’єктивних сприйняттях, тоді статистичний підхід, хоч би яким витонченим він був, не може вловити нюанси людської поведінки [Джонс, 1980].

Нагадаємо, що найнагальніші потреби людини пов’язані із виживанням, за ними йдуть соціальні потреби, пов’язані з безпекою і спілкуванням, і нарешті, цей ряд замикають потреби індивіда, пов’язані з його “Я” і самоствердженням особистості. Доки не будуть більш-менш задоволені потреби, пов’язані із виживанням, ігноруватимуться всі інші. Або, як висловився герой Бертольда Брехта, “erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral” (спершу їдло, а потім мораль) (див: [Леви, Андерсон, 1979: с. 117]). Забезпечивши задоволення найнагальніших потреб, людина розраховує на певний рівень безпеки, свободи, рівності, соціальної ідентифікації і братерства; на отримання інформації, участь у громадському житті, управлінні й розподілі ресурсів. При цьому, щоправда, трапляється, що люди, зорієнтовані на ті чи інші життєві блага, забувають, що це може означати відмову від інших — одного чи кількох. Гарне життя — це *динамічний баланс задоволеності всіма аспектами життя, причому баланс, котрий не може бути визначений експертним шляхом. Він буде відмінним для різних людей і особливо характеризуватиме кожну індивідуальність.*

Про це слід пам’ятати і мати це на увазі при виробленні соціальної політики з такими рухливими межами і свободою вибору, за яких кожна людина була б у змозі досягти задоволеності якщо не всіма, то принаймні основними сторонами власного життя. Сьогодні ми вочевидь ще дуже далеко від цієї утопічної мети.

За того низького рівня життя, що випав сьогодні на долю більшості людей в Україні, навіть деяке його підвищення буде безумовно оцінено громадською думкою як поліпшення якості життя. Однак якщо припустити, що зростання добробуту співвітчизників стане стабільним, не варто очікувати, що їхня задоволеність життям автоматично і пропорційно зростатиме при поліпшенні матеріальних стандартів і розширенні сфери обслуговування та різновидів послуг. Це стане красномовною ілюстрацією величезної важливості психосоціетальних чинників в оцінюванні індивідом якості життя, частково через те, що очікування і надії належать до категорії, що легко піддається впливу ззовні. Очікуваннями можна маніпулювати і надуживати задоволенням потреб, що нерідко трапляється в дійсності. Очікування кожної людини, а також відмінності у прояві суперечностей між цими очікуваннями й реальною дійсністю зумовлюватимуть ефект, описаний Чарльзом Дікенсом у “Девиді Коперфільді”: “Якщо людина одержує на рік двадцять фунтів стерлінгів і витрачає з них дев’ятнадцять фунтів і дев’ятнадцять із половиною шилінгів, то вона буде щаслива, а шойно вона забажає витра-

тити принаймні на півпенса більше як двадцять фунтів, вона зробить себе навіки нещасною” [Диккенс, 1946].

Реакції незадоволеності, розчарування ба навіть депресії можуть виявлятися при таких життєвих стандартах, котрі більшість людей визнали би найвищою мірою сприятливими або добрими. Як кажуть у народі: *в одного юшка рідка, а в іншого перли дрібні*. Відмінності в реакціях залежать від глибини розриву між очікуваннями і сприйнятою реальністю, а також від швидкості, з якою поглиблюється цей розрив. Важливу роль тут відіграють друковані й електронні засоби масової інформації.

Частково розбіжності залежать також від нездатності або невміння людей зрозуміти і/або оцінити навколишні реалії. Останні незрідка приховують у собі вигідні можливості, побачити які заважає непропорційно швидко збільшувана тенденція сприймати зміни на краще як належне. Тому якість життя багато в чому визначається як очікуваннями, так і сприйняттям та оцінюванням реальності. Ці очікування часто-густо можуть виявлятися і завищеними, і заниженими.

Концепція безпеки і права людини в контексті проблеми якості життя

До числа проблем безпеки аналітики відносять, як правило, військово-силовий баланс між різними блоками і державами, а також здатність останніх захистити свій суверенітет. Із розпадом СРСР і закінченням холодної війни між наддержавами на початку 1990-х увагу світової спільноти привернули інші джерела нестабільності: збройні конфлікти всередині держав, міжетнічні конфлікти, злидні, безробіття і соціальне насильство, організована злочинність, міжнародний тероризм, а також нелегальні міграції та масові переміщення людей. Поняття безпеки набуло ширшого значення і цілісного, холистичного характеру.

Резюмуючи цей новий, більш інтегрований підхід до питання міжнародної безпеки, Рада Безпеки ООН у січні 1992 року ухвалила декларацію, яка офіційно визнала, що “невоєнні джерела нестабільності в економічній, соціальній, гуманітарній та екологічній царинах набули характеру загрози миру і безпеці” [Security Council Summit Meeting, United Nations document, 1992]. Так було змінено старий порядок міжнародних пріоритетів. Гуманітарні й етичні питання, що раніше відігравали дуже обмежену роль в дискусії про світову безпеку, зараз посідають у ній центральне місце. *Останніми роками дедалі більшою мірою визнається органічний і непорушний зв'язок між безпекою держав і добробутом їхніх громадян*.

Ще однією ознакою еволюції поняття безпеки є посилення ролі міжнародної співпраці. Сьогодні вже визнано, що головні загрози міжнародній, національній та особистій безпеці є за своєю природою транснаціональними й не можуть бути ефективно усунуті шляхом односторонніх дій. І хоча збереження ідеологічних, цивілізаційних і культурних відмінностей і протистояння національних або регіональних інтересів обмежують розвиток міжнародної співпраці, попри те має місце тенденція до узгодження багатосторонніх дій при розв'язанні таких загальносвітових проблем, як права лю-

дини, довкілля, міжнародний тероризм, становище жінок, зростання народонаселення, здоров'я і масові епідемії, бідність і низка інших.

Таким чином, наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття поняття безпеки розширилося й набуло *більш гуманістичного, зорієнтованого на людину характеру*. Найважливішу роль у формуванні нової парадигми безпеки відіграла підготовлена ПРООН “Доповідь про людський розвиток”. У її першому виданні 1994 року йшлося, що *безпека людини має два основні аспекти: захист від хронічних загроз, таких як голод, епідемії та репресії, і захист від раптових і згубних катаклізмів, що порушують плин повсякденного життя*. Там же йшлося про те, що втрата безпеки людини може бути “справою рук самої людини (через хибний політичний вибір), наслідком впливу природних стихій чи поєднанням того й іншого” [Booth, 1995; Human Development Report, 1994].

Найбільш очевидною і невідкладною проблемою є *відсутність фізичної безпеки*, особливо у ситуаціях, що характеризуються тривалим станом напруженості, стихійними спалахами насильства в різних місцях і постійною небезпекою для життя і здоров'я людей. Насильство, голод, епідемії або загроза їх створюють атмосферу страху за своє життя і порушують *психологічну безпеку людей*. Менш очевидна, але не менш важлива форма безпеки пов'язана з *їхнім правовим статусом* і можливістю брати участь у судочинстві. У цьому плані особливої значущості набуває громадянство, що є *найважливішим компонентом безпеки людини*. Не мати громадянства означає для окремих людей і груп бути позбавленими захисту держави. У цих випадках порушується їхня *правова безпека* [Прибыткова, 1997]. Зрештою, проблемні ситуації в житті людей виникають у зв'язку з порушенням їхньої *матеріальної безпеки*, особливо в країнах, що переживають економічну кризу або зруйновані через воєнні дії. Попри неабияку винахідливість і постійні пошуки нових можливостей виживання, знайти їх людям дуже нелегко.

Розбудова миру (Peacebuilding) та забезпечення колективної й особистої безпеки населення неможливі без *поваги до прав людини*. Ця обставина поставила Організацію Об'єднаних Націй, уряди різних країн та інші міжнародні інститути перед необхідністю перегляду традиційних методів і пошуків нових, ефективніших способів захисту прав людини.

Відповідно до *Загальної декларації прав людини 1948 року*, кожна людина має право на життя, свободу й особисту безпеку. Вона також має право володіти власністю, вільно пересуватися всередині своїх країн і за їхні межі, мати гарантію від вторгнення в особисте й сімейне життя, не піддаватися незаконному виселенню та низку інших прав. Проте новітня історія рясніє прикладами, коли ці права порушуються не тільки у зв'язку з індивідуальними характеристиками чи діяльністю людини, а й у зв'язку з її належністю до певної соціальної або етнічної групи. Міжнародна спільнота розробила низку правових документів, згідно з якими групи людей, що воліють зберегти свою ідентичність, не мають зазнавати насильницької асиміляції, сегрегації чи дискримінації. Так, зокрема, *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права* стверджує, що такі меншини не мають позбавлятися права підтримувати свою культуру, сповідувати свою релігію і користуватися своєю мовою. А в *Міжнародному пакті про економічні, соціальні та*

культурні права однозначно стверджується, що проблеми *матеріального благополуччя* мають розглядатися в термінах дотримання прав людини.

Найперше і головне право людини — це право *на життя*. А життя залежить не тільки від *фізичної безпеки чи правової захищеності*, а й від таких за-садових чинників, як наявність чистої води, даху над головою і медичної до-помоги. Коло гуманітарних проблем не обмежується одним лише збережен-ням людського життя. До їх числа належать подолання безгромадянства, безробіття, бідності та злиднів, запобігання порушенню прав людини та її громадянських свобод, забезпечення верховенства закону; справедливий розподіл ресурсів, реалізація соціального захисту, першою чергою най-більш уразливих соціальних груп — дітей, старих, інвалідів, безробітних. Розв'язання цих проблем слід ґрунтувати на принципі, за яким *кожна люди-на має право на безпеку і свободу: свободу, що дає змогу реалізувати особисті здібності людини, брати участь у прийнятті рішень, що стосуються її жит-тя і долі, а також на свободу особистого і колективного самовираження*.

Якість життя і гуманітарні права людини в оцінках населення України

У країні, що виживає за умов неоголошеної гібридної війни, перманент-ного скорочення реального валового внутрішнього продукту (на 35% за роки незалежності України), знецінювання національної валюти, валютних боргів, неплатоспроможності позичальників, збанкрутілих банків, фінансо-вої залежності від МВФ, масового безробіття, непосильних грабівницьких комунальних платежів і суцільної корупції, населенню надзвичайно важко адаптуватися до реалій сучасного життя. Його становище характеризується *значною соціальною напруженістю й відсутністю фізичної, матеріальної і психологічної безпеки*. Необхідність боротися за виживання не могла не вплинути на *соціальне самопочуття громадян і оцінки ними якості життя*.

За даними моніторингу соціальних змін в українському суспільстві, що від 1994 року здійснює Інститут соціології НАН України, у 2015-му своїм життям загалом були незадоволені 47,4% жителів України, а становищем у суспільстві — 53,1%. Позитивно оцінили своє життя 32,9%, а становищем у суспільстві виявилися задоволені лише 22,0% українців. Понад половину опитаних (51,7%) вважають, що в найближчий рік жодного поліпшення їхнього життя не відбудеться і лише кожен п'ятий серед них (19,0%) сподівається, що їхня життєва ситуація більш-менш налагодиться. Решта 27,3% від оцінок утрималися. Назагал матеріальне становище своєї сім'ї за останні 2–3 місяці жителі України оцінюють так:

- Часто не маємо грошей і їжі, іноді злидаруємо — 1,3%.
- Не вистачає продуктів харчування — іноді голодуємо — 4,2%.
- Вистачає тільки на продукти харчування — 39,3%.
- Вистачає в цілому на проживання — 35,4%.
- Вистачає на все необхідне, але нам не до заощаджень — 12,3%.
- Вистачає на все необхідне, робимо заощадження — 2,6%.
- Живемо в повному достатку — 0,3%.

Оцінюючи матеріальний рівень своєї сім'ї в цілому, вважають її злиденною 3,7%, бідною — 41,8%, середньою — 53,3% жителів країни. Заможних і багатих сімей у нашій країні дуже мало, сукупна частка їх лишень 0,6%. У разі втрати основного джерела доходу (заробітної плати, пенсії) 38,4% українських сімей зможуть прожити, забезпечуючи мінімальні потреби при використанні всіх своїх можливостей (заощаджень, підробітків, особистого підсобного господарства) не більш як місяць, від одного до трьох місяців — 25,4%, від трьох місяців до півроку — 9,8%, від півроку до 9 місяців — лише 3,9%, а до року — лишень 2,4% українців. Понад рік зможуть протриматися тільки 2,1% жителів країни.

У разі втрати основного джерела доходу більш як половина українців (52,4%) мають намір активно шукати належну роботу у своєму постійному місці проживання, а в інших населених пунктах України — 21,7% її жителів. Погодяться на будь-яку роботу (тимчасову, випадкову, нелегальну, із ризиком для здоров'я та життя) у будь-якому місці 20,0% тих, хто втратив основне джерело заробітку. Майже стільки жителів країни (18,8%) будуть виробувати овочі, фрукти та ягоди на своїй земельній ділянці, збирати гриби або розводити птицю, рибу і домашніх тварин на продаж. А для власних потреб так чинитимуть іще 27,7% українців. Продавати чи перепродувати товари на ринку візьметься кожен десятий (10,0%), здавати квартиру, дачу, кімнату — 5,7%, розпродавати майно (квартиру, будинок, товари тривалого користування) — 4,7%. Підуть на все заради порятунку сім'ї, навіть на продаж власних органів, 4,1% наших охоплених відчаєм співвітчизників.

За останній рік (2015) понад половину жителів України обмежили потреби своєї сім'ї у придбанні одягу, взуття та інших речей (51,4%), у ліках та медичних послугах (31,8%), скоротили споживання продуктів харчування (34,4%), відмовилися від звичного відпочинку (30,3%).

На поганий і дуже поганий стан здоров'я вказали у сукупності 21,9% жителів України. Понад половину їх (52,4%) вважали його задовільним, а гарним — тільки 23,0%. Лишень 2,3% населення України вважають своє здоров'я відмінним.

Усупереч пережитим негараздам українці дивляться в майбутнє своєї країни з надією (44,2%) та оптимізмом (22,8%), хоча їх не залишають тривоги (40,3%) та страху (21,0%).

Якість життя в оцінках населення різних районів України¹

Розподіл оцінок якості життя населення України за регіонами демонструє помітний незбіг рівнів задоволення основних потреб їхніх жителів (табл. 1). Частіше за інших незадоволене своїм життям населення східних

¹ Розподіл областей за регіонами України. **Захід:** Закарпатська, Чернівецька, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Рівненська. **Центр:** Хмельницька, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Полтавська. **Північ:** Житомирська, Київська, Київ, Чернігівська, Сумська. **Південь:** Одеська, Миколаївська, Херсонська. **Схід:** Харківська, Дніпропетровська, Запорізька. **Донбас:** Донецька, Луганська.

областей і Донбасу: відповідно 26,7% і 22,5% із них дають найнижчі оцінки своєму буттю. Практично однакові частки жителів обох регіонів (35,5% і 35,0%) радше незадоволені якістю свого життя. Одночасно задоволені (цілком або частково) основними його характеристиками частіше трапляються на Сході країни (25,8%), тоді як на Донбасі оптимізм демонструють тією чи тією мірою найменша частка жителів — лишень 18,7%. Майже однакові частки українців Півночі, Півдня і Центру (відповідно 36,8%, 36,0% і 35,1%) тією чи іншою мірою позитивно оцінюють якість свого життя загалом, більша частина жителів Заходу України (40,5%) приєднується до їхніх оцінок. Завважмо, що в цьому регіоні спостерігається варта уваги рівновага думок населення щодо якості свого життя: 41,8% незадоволених і 40,5% задоволених. Жителі країни, котрі не визначилися з оцінками (задоволені чи незадоволені), найчастіше зустрічаються на Донбасі (23,8%), найменша частка їх характерна для Сходу України (12,0%).

Таблиця 1

Якість життя в оцінках жителів України, липень—серпень 2015 року, %

Рівень задоволеності своїм життям	Розподіл оцінок якості життя						
	Всі жителі України	В тому числі за регіонами					
		Захід	Центр	Північ	Південь	Схід	Донбас
Зовсім незадоволений	15,6	10,0	13,2	11,3	12,5	26,7	22,5
Радше незадоволений	32,3	31,8	30,4	27,8	32,5	35,5	35,0
Важко сказати, задоволений чи незадоволений	18,8	17,7	21,3	24,1	19,0	12,0	23,8
Радше задоволений	31,1	37,5	32,4	33,9	35,3	24,8	15,6
Цілком задоволений	2,2	3,0	2,7	2,9	0,7	1,0	3,1
<i>Усього</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Загрози і страхи, що їх переживають сьогодні українці

Як свідчать результати опитування українців у рамках моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України 2015 року, загрози і страхи наших співвітчизників, пов'язані (відповідно до класифікації А.Маслоу) із базисним/екзистенційним рівнем потреб людини. Дані таблиці 2 вказують на дуже високий рівень загроз гуманітарній безпеці громадян країни, першою чергою їхньому життю. Найчастіше потерпають від зростання цін, безробіття і невиплати зарплати жителі Сходу, Донбасу і Півдня. Страждають від цих загроз і жителі Західних, Північних та Центральних областей, при цьому відносні розміри населення, що живе в умовах кризового стану в цих регіонах, ненабагато менші. Саме вони приймають під опіку біженців з Донбасу та Криму, а голод і безробіття відомі їм здавна, так само як і депортації в Сибір. Привертає увагу те, що рідше за інших переживають страхи щодо на-

паду зовнішнього агресора на Україну та її розпаду як держави саме на Донбасі (відповідно 29,7% і 20,0%), а на Заході країни евентуальну ворожу навалу як українь небезпечне населення оцінює у 2–2,5 раза частіше, ніж на Донбасі, і в 1,5 раза частіше, ніж на Сході (67,5%). Як загрозу оцінюють гіпотетичний розпад України на Заході, в Центрі, на Півночі та Півдні (відповідно 32,3%, 32,0%, 31,1% і 30,6% їхніх жителів), тоді як на Донбасі та Сході сприймають такий перебіг подій як потенційну небезпеку відповідно 20,0% і 24,0% їхнього населення (табл. 2).

Таблиця 2

**Загрози і страхи, яких сьогодні зазнають жителі України,
липень—серпень 2015 року, %**

Варіанти відповіді	Загрози гуманітарній безпеці у сприйнятті жителів України						
	Всі жителі України	В тому числі за регіонами					
		Захід	Центр	Північ	Південь	Схід	Донбас
1	2	3	4	5	6	7	8
Підвищення цін	75,5	73,6	70,2	73,6	78,0	84,1	80,6
Безробіття	70,4	67,2	66,8	66,1	71,1	81,2	70,3
Невиплати зарплат	68,6	68,5	64,1	61,4	68,4	75,6	74,5
Напад зовнішнього ворога на Україну	51,9	67,5	53,9	54,0	47,1	45,1	29,7
Зростання злочинності	41,4	33,3	43,2	44,6	45,4	47,4	34,5
Голод	39,1	31,7	43,6	42,3	37,1	39,9	39,4
Зупинка підприємств	38,8	25,9	35,3	34,5	35,7	56,5	54,5
Розпад України як держави	29,4	32,3	32,0	31,1	30,6	24,0	20,0
Масові вуличні заворушення	26,3	19,5	22,4	22,7	30,2	36,7	30,9
Холод у квартирі	25,6	21,6	24,5	22,7	30,2	27,3	27,9
Міжнародні конфлікти	20,1	14,9	21,8	22,4	25,1	20,8	15,2
Зараження небезпечними для здоров'я інфекціями (СНІД, туберкульоз)	19,6	17,3	21,4	19,8	21,0	19,2	16,4
Встановлення диктатури в країні	17,4	16,3	15,6	16,7	17,2	24,7	14,5
Навала біженців, переселенців і приїжджих	15,1	13,3	16,4	19,3	13,7	22,4	3,0
Повернення колишніх часів застою	13,1	19,5	13,6	16,2	12,7	12,7	7,3

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8
Наслідки катастрофи на ЧАЕС	12,2	11,2	15,4	13,3	12,4	9,1	7,3
Міжрелігійні конфлікти	7,8	6,7	9,7	8,4	7,6	7,5	3,6
Інше	3,7	2,7	2,4	2,6	2,1	0,6	19,4
По-справжньому нічого не побоюються	0,9	0,8	0,6	1,3	2,4	0,0	1,2

Безробіття як загроза посідає у сумному переліку небезпек і страхів друге місце після ляхної перспективи зростання цін (відповідно 70,4% проти 75,5%), третє місце жителі країни віддали побоюванню невивлати зарплат (68,6%). Населення Донбасу і Сходу України поставило на четверте місце загрозу зупинення підприємств (відповідно 54,5% і 56,5%), тоді як в інших регіонах їхні жителі очікують зі страхом нападу зовнішнього ворога. На Донбасі та Сході України після зупинення підприємств українці бояться голоду (39,4% і 39,9% відповідно) і зростання рівня злочинності (34,5% і 47,4%). Проте ще частіше сприймають голод як загрозу жителі Центрально-го та Північного регіонів (43,6% і 42,3%).

Безробіття як загроза гуманітарній безпеці українців

За даними проведеного Державною службою статистики України вибіркового обстеження домогосподарств з проблеми економічної активності, найвищий рівень безробіття серед економічно активного населення спостерігався у I кварталі 2015 року в Луганській (15,3%), Донецькій (14,4%), Полтавській (13,9%) і Тернопільській (12,4%) областях, а серед населення працездатного віку – 16,1%, 14,8%, 14, 1% і 12,7% відповідно. За цими даними рівень зайнятості населення України віком 15–70 років становив 56,0%, а в працездатному віці – 64,1%. Тільки 16,3 млн осіб з-поміж 18,0 млн загальної чисельності економічно активного населення були зайняті економічною діяльністю, решта 1,7 млн утворили значний контингент безробітних, які не мали роботи, проте активно її шукали. Економічно неактивне населення України становило у I кварталі 2015 року 11049,0 тис. осіб віком 15–70 років (38,0% усього населення відповідного віку), з-поміж яких 7013,5 тис. осіб належали до когорт працездатного віку (28,8%).

Результати дослідження проблем безробіття в ретроспективі (2009–2012), що є приблизним часовим еквівалентом тривалості глобальної фінансово-економічної кризи, свідчать, що впродовж цього часу 22,6% українців вимушено втратили роботу на термін 6 місяців чи більше і вважали себе безробітними. За даними моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України, у 2015 році 42,0% українців не працювали, а з тих, у кого було робоче місце, лише 31,0% працювали безпосередньо за профілем, що відповідав їхньому професійно-освітньому рівню. Решта 21,5% були

зайняті не за фахом. Найбільші контингенти безробітних зосереджені на Донбасі (58,4%) і Заході країни (48,1%). В інших регіонах країни рівень безробіття нижчий (табл. 3).

Таблиця 3

Відповідність профілю роботи професійно-освітньому рівню працівника в оцінках жителів України, липень—серпень 2015 року, %

Оцінки відповідності профілю роботи освітньо-професійному рівню працівників	Розподіл оцінок відповідності профілю роботи професійно-освітньому рівню працівника						
	Всі жителі України	В тому числі за регіонами					
		Захід	Центр	Північ	Південь	Схід	Донбас
Так	31,0	27,2	33,2	31,2	32,6	35,0	20,5
Ні	21,5	22,0	22,9	23,7	23,2	21,0	12,7
Важко сказати	5,5	2,7	5,6	7,3	5,6	7,1	8,4
Зараз не працюю	42,0	48,1	38,3	37,8	38,6	36,9	58,4
<i>Усього</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Якість життя і міграційні плани українців

Усупереч очікуванню масштабних міграційних втрат демографічного потенціалу України внаслідок анексії Криму та війни на Сході країни, міграційні настанови і плани українців порівняно із домайданими часами не посилилися і не демонструють ознак загрози зменшення чисельності населення. Результати аналізу його міграційних намірів у зіставленні з результатами аналогічного вимірювання, проведеного автором у 2012 і 2013 роках, підтверджують цей висновок. Зауважмо також, що міграційні плани українців щодо переселення в будь-якому напрямку з місця їхнього постійного проживання дещо змінилися.

Дані вказують на зменшення кількості зайнятих, котрі побажали виїхати зі свого населеного пункту: 21,3% у 2015-му проти 28,2% у 2013-му. Відповідно зросла частка зайнятих українців, які *не заявили про такий намір* (61,8% проти 53,9%). Серед тих, хто на момент опитування у 2015 році не мав робочого місця, частка охочих залишити свій населений пункт була мінімальною (18,9%). Найбільшою мірою прив'язаними до місця свого проживання виявилися безробітні (65,2%). Українці, котрі працюють в іншому населеному пункті або за межами України, так само демонструють зваженіші установки щодо евентуальної розлуки з рідними пенатами: такі виявилися у 2015 році в пропорції 25,9% і 41,7% відповідно (у 2013-му — 34,2% і 62,5%). Вони так само, як і решта співвітчизників, переоцінили свої майбутні міграційні плани і рідше виражають намір назавжди залишити рідне місто чи село. Понад половину тих, хто працює в інших населених пунктах України (53,0%), підтвердили небажання виїжджати будь-куди; у 2013 році таких було лише 45,3%. Зауважмо, що аналіз ди-

наміки міграційних установок жителів країни впродовж 1994–2015 років підводить нас до висновку про їхній украї непостійний характер і обмежений вплив на прийняття рішення про реально неминучий від'їзд до іншої країни назавжди. Масове переселення українців до іншої місцевості в Україні або до інших республік колишнього Радянського Союзу також не збирає достатньо голосів для сприйняття цієї альтернативи як такої, що має шанс здійснитися.

Аналіз міграційних планів населення різних регіонів свідчить, що найменше бажання поїхати з населеного пункту, де вони постійно мешкають, виявили жителі Заходу і Донбасу: відповідно 15,4% і 15,7%. При цьому намір залишатися вдома частіше демонструють жителі Західного регіону: 68,9% проти 58,4%. Однак на Донбасі відносні розміри тих, хто остаточно не вирішив поїхати чи залишитися, перевищують частку тих, хто вагається, на Заході країни: 25,9% проти 15,7%. В інших регіонах спостерігаються незначні розбіжності оцінок майбутніх міграційних перспектив: частка потенційних мігрантів із числа жителів Центрального і Північного регіонів становила у 2015 році відповідно 64,3% і 64,8%, а в Південному і Східному регіонах – 60,3% і 59,4% (табл. 4).

Таблиця 4

**Міграційні установки і плани жителів різних регіонів України,
липень–серпень 2015 року, %**

Міграційні наміри українців, напрямки та країни виїзду	Розподіл міграційних установок і планів жителів України						
	Всі жителі України	В тому числі за регіонами					
		Захід	Центр	Північ	Південь	Схід	Донбас
<i>Чи хотіли б Ви виїхати з населеного пункту, де Ви зараз мешкаєте?</i>							
Так, хотів би	20,3	15,4	21,4	18,3	23,4	23,4	15,7
Важко сказати	16,4	15,7	14,3	17,0	16,2	17,2	25,9
Ні	63,3	68,9	64,3	64,8	60,3	59,4	58,4
<i>Усього</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>Якби Ви захотіли виїхати з Вашого населеного пункту, то куди б Ви поїхали?</i>							
До іншого місця в Україні	11,0	9,8	10,8	8,0	10,3	11,0	15,3
До Росії	3,9	1,2	1,3	0,8	6,6	5,0	13,4
До інших республік колишнього СРСР	2,4	1,2	3,0	3,5	2,9	2,3	1,9
За межі колишнього СРСР	13,1	13,4	13,6	10,6	13,2	15,7	6,1
Ще не знаю, куди	20,9	19,3	24,5	30,6	19,4	17,7	18,5
Ніколи і нікуди б не виїжджав	48,7	55,1	46,8	46,5	47,6	48,2	45,9
<i>Усього</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Відбулися зміни евентуальних напрямків і країн виїзду потенційних мігрантів. Якщо 2012-го Росія була привабливою країною для 7,1% українців, а 2013-го — для 7,0%, то у 2014-му їхня питома вага зменшилася до 4,2%, а у 2015-му — до 3,9%. За межі колишнього Радянського Союзу хотіли б виїхати у 2012 році 8,4% жителів України, а 2015-го — вже 13,1%. У невизначеному напрямку мали намір поїхати у 2012-му 19,2% українців, а 2015-го їхня частка трохи зросла (20,9%). Від 2006 до 2012 року понад половину українців (53,3%) не збиралися нікуди їхати з місця постійного проживання, а 2015-го відносна кількість їх упала до 48,7%. За часів тяжких випробувань, коли йдеться про виживання, люди намагаються утриматися від ризикованих кроків і виборів.

Єдине, від чого не відмовилися українці, так це робота за кордоном. За кордонні трудові мігранти мають намір продовжувати пошук заробітків за межами України: необхідно годувати сім'ї, що очікують їхньої допомоги вдома. Частка українців, що збиралися у 2015-му поїхати за кордон на тимчасові заробітки, збільшилася серед тих, хто вже мав досвід роботи за межами України, до 31,2% (у 2012-му — 24,7%), а серед тих, хто ніколи за кордоном не працював, — до 6,9% (у 2012-му — 3,6%). Загалом поїхати за кордон на тимчасові заробітки планували у 2015 році 10,0% українців (у 2012-му — 5,3%, 2013-му — 7,2%, 2014-му — 7,4%).

Реформи та якість життя українців

У рамках моніторингового дослідження 2015 року вивчався вплив перебігу реформ на рівень і якість життя українців. Дані таблиці 5 більш ніж красномовні. Відповіді на запитання, як довго співвітчизники готові терпіти ці експерименти, свідчать, що половина з них уже вичерпали всі ресурси довіри до реформаторів. Третина співгромадян ще протримається на межі довіри, але недовго. Лише 7,5% українців готові терпіти скільки треба, щоб дочекалися перемоги реформаторів і побачити небо у діамантах.

Зі скепсисом і гіркою спостерігають за процесом реформації на Сході та на неокупованій території Донбасу, де неготових очікувати результатів успішного завершення реформ налічується 60% населення. На Донбасі не готові терпіти 24,7% жителів (кожен четвертий), бо не вірять в успішність цих реформ, а ще 35,5% (більш як третина) — позаяк рівень і якість їхнього життя вже сьогодні нестерпні. На Сході про нестерпність життя говорять ще більше людей (38,0%). Майже однакова кількість жителів Центру, Півночі та Півдня (понад половину їхнього населення) більше не готові терпіти і самі реформи, і їхні результати з тих самих причин. А от на Заході України така ж частка населення, що й на Донбасі (24,7%), не вірить в успішність реформ і тому теж не хоче більше терпіти. Про нестерпну якість життя згадують лишень 13,0% жителів цього регіону. Нагадаймо, що з областей Західної України виїжджають на заробітки за кордон найбільші за розмірами контингенти трудових мігрантів, які підтримують свої сім'ї матеріально. Тому й кількість готових терпіти, хоч і недовго, у Західному регіоні більша, ніж у решті регіонів країни. Готові терпіти, скільки знадобиться, найчастіше мешкають на Півдні України (12,6%) (табл. 5).

**Готовність жителів України терпіти погіршення якості життя
в умовах реформ, липень–серпень, 2015 року, %**

Варіанти відповіді	Межі терпіння в оцінках жителів України						
	Всі жителі України	В тому числі за регіонами					
		Захід	Центр	Північ	Південь	Схід	Донбас
Я готовий терпіти стільки, скільки потрібно	7,5	10,3	5,8	6,0	12,6	4,2	5,4
Якийсь час готовий потерпіти	34,3	43,9	34,2	35,2	34,0	30,2	21,7
Не готовий терпіти, бо не вірю в успішність реформ	26,7	24,7	30,3	28,6	26,0	23,4	24,7
Не готовий терпіти, бо рівень життя вже нестерпний	24,0	13,0	21,3	19,9	22,5	38,0	35,5
Важко сказати	7,5	8,1	8,4	10,2	4,9	4,2	12,7
<i>Усього</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Аналізуючи розподіл оцінок якості життя населення за регіонами, доходимо висновку, що якість менеджменту у сфері економіки, соціального захисту населення, культури, медицини потребує негайного перезавантаження.

Післямова

Отже, якість життя — це категорія, що віддзеркалює оцінки міри задоволення потреб людей, які не піддаються безпосередньому кількісному вимірюванню. Уявлення про якість життя формуються на підставі оцінок сукупності умов фізичного, розумового і соціального благополуччя, як їх розуміють окремі індивіди, соціальні групи і населення загалом.

Обговорення якості життя людей як оцінної категорії буде неповним без включення в дискурс таких її важливих складових, як відсутність воєнного, соціального і політичного насильства, встановлення ефективних судово-правових процедур, уведення плюралістичних форм управління і справедливий розподіл ресурсів. Іншими словами, захист політичних і гуманітарних прав населення з боку держави і поширення на всі його верстви і групи принципу верховенства закону сприятимуть реалізації прав людей на фізичну, соціальну, правову і матеріальну безпеку.

Концепція якості життя, фундаментальна для більшості східних філософій і певною мірою поширена серед людей давнього світу, не була прийнята багатьма в індустріальному і постіндустріальному світі, бо вважалася розпливчастою і туманною, та ще й позбавленою конструктивних засад.

Однак сучасні дослідження соціологів і психологів у царині проблем революції дедалі більших очікувань і їхнього конфлікту з доступними ресурсами і способом розподілу їх засвідчують, що ігнорувати проблему незадоволеності людей їхнім способом, стилем, рівнем і якістю життя — означає приректи на невдачу всі спроби досягти безпечного і стабільного майбутнього для свого суспільства.

Нині фокус методичних інтересів соціологів змістився, оскільки зараз не час для абстрактного моделювання чи елегантних класифікацій. Коли йдеться про долю країни й умови виживання її народу, необхідно постійно чути оцінки та думки людей про власне життя, і це становить серйозну методологічну дилему. Як тонко зауважив Е.Джонс, щойно ми починаємо використовувати концепції соціальної справедливості й судити про те, що є *добре або краще*, застосовуючи стандарти достатності та нестачі, ми пов'язуємо себе з оцінками, які не мають об'єктивної норми. Різноманітні підходи, породжені відмінним світоглядом, дають різноманітні критерії того, що вважати добрим. Соціальні показники й різноманітні аспекти розподілу економіки добробуту починають відігравати провідну роль. І соціолог зобов'язаний усебічно досліджувати особливості суб'єктивного світосприйняття і мотиви поведінки людей.

Джерела

Джонс Э. Современные методы в географии / Э. Джонс // Современные тенденции и методы в географии. — М. : Прогресс, 1980. — С. 42–60.

Диккенс Ч. Дэвид Копперфильд / Ч. Диккенс. — М., 1946. — Т. 1. — С. 190.

Леви Л. Народонаселение, окружающая среда и качество жизни / Л. Леви, Л. Андерсон. — М. : Экономика, 1979. — 144 с.

Прибыткова І. Пересувні ринки праці за доби незалежності України та міграційні плани українців / І. Прибыткова // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, Н.М. Шульги. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2016. — С. 316–327.

Прибыткова И. Влияние института гражданства на процессы возвращения и обустройства ранее депортированных народов и лиц в Крыму / Прибыткова И. — К., 1997. — 203 с.

Прибыткова И. Качество жизни, безопасность и права человека в концептуальном и прикладном измерении / И. Прибыткова // Якість життя в Україні: час жити і час виживати. — К. : Центр соціального прогнозування, 2003. — С. 5–17.

Booth K. Human wrongs and international relations / K. Booth // International Affairs. — 1995. — Vol. 71, № 1.

Human development Report 1994. — N.Y. : Oxford University Press, 1994. — P. 23.

Maslow A. Theory of human motivation / A. Maslow // Psychology Review. — 1934. — July. — P. 370–396.

Security Council Summit Meeting, New York, 31 January 1992 : United Nations document. — N.Y., 1992.